

**Η θεωρητική σκευή του Λένιν:
Όρος για μια αποτελεσματική επαναστατική πολιτική**

του Γιάννη Μηλιού¹

Το 1894 κυκλοφόρησε στην Αγία Πετρούπολη ένα βιβλίο με τίτλο *Τι είναι οι «φίλοι του λαού» και πώς πολεμούν τους σοσιαλδημοκράτες*; Ο συγγραφέας του, Β. Ι. Λένιν, ήταν μόλις 24 ετών. Την προηγούμενη χρονιά, το 1893, ο ίδιος είχε συγγράψει δύο ογκώδη χειρόγραφα αφενός για τις «Νέες οικονομικές αλλαγές στην αγροτική ζωή» και αφετέρου «Με αφορμή το λεγόμενο πρόβλημα των αγορών».

Τα έργα αυτά είχαν ως στόχο να ανασκευάσουν τις θεωρητικές προσεγγίσεις και το πολιτικό πρόγραμμα των Ναρόντικων («Φίλων του λαού»), του πρώτου και την εποχή εκείνη ισχυρότερου σοσιαλιστικού ρεύματος της ρωσικής διανοήσης, οι ηγετικές φυσιογνωμίες του οποίου θεωρούνταν οπαδοί και εκφραστές της θεωρίας του Καρλ Μαρξ. Ένας από τους επιφανέστερους εκπροσώπους των Ναρόντικων ήταν ο Νικολάι Ντάνιελσον (που έγραφε με το ψευδώνυμο Νικολάι-ον ή N-on, 1844-1918), ο οποίος μετέφρασε το *Κεφάλαιο* στη ρωσική γλώσσα,² αλληλογραφούσε με τους Μαρξ και Ένγκελς μέχρι το τέλος της ζωής τους, και για τον οποίον ο Λένιν σημείωνε ειρωνικά: «Ο “πραγματικός” μαρξισμός είναι να μάθει κανείς το “Κεφάλαιο” απ’ έξω και να παραθέτει αποσπάσματα εκεί που πρέπει και εκεί που δεν πρέπει... a la κ. Νικολάι-ον» (*Άπαντα*, στο εξής Λ.Α. τ. 3: 645).

Η Ρωσία στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ήταν (με κριτήριο τη δομή της απασχόλησης) μια «αγροτική χώρα», με εκτεταμένες «αρχαϊκές» παραγωγικές μορφές. Από τη μια μεριά, υπήρχαν οι δομές που είχαν κληρονομηθεί από τη φεουδαρχική δουλοπαροικία και, από την άλλη, εκείνες που σχετίζονταν με τις «κρατικές» κοινότητες. Η Αγροτική Μεταρρύθμιση του αυτοκράτορα Αλεξάνδρου Β΄ που θεσμοθετήθηκε το 1861 κατήργησε τη δουλοπαροικία και παραχώρησε το δικαίωμα στους πρώην κολίγους να γίνουν ιδιοκτήτες ενός αγροτεμαχίου, με την υποχρέωση να το εξαγοράσουν από τους γαιοκτήμονες μέσω «δόσεων» σε χρήμα, είδος, ή εργασία (αγγαρεία). Ο αγροτικός πληθυσμός που απελευθερώθηκε από τη δουλοπαροικία το 1861 ανερχόταν σε 22,5 εκατομμύρια, επί συνολικού αγροτικού πληθυσμού 55 εκατομμυρίων περίπου. Αν εξαιρέσει κανείς

¹ Ομότιμος καθηγητής στο Ε.Μ. Πολυτεχνείο.

² Η ρωσική μετάφραση του πρώτου τόμου από τον Ντάνιελσον εκδόθηκε το 1872 (πρωτότυπη γερμανική έκδοση το 1867), του δεύτερου το 1885 – την ίδια χρονιά με τη γερμανική έκδοση – και του τρίτου το 1896, δύο μόλις χρόνια μετά την πρώτη γερμανική έκδοση.

τις 110 χιλιάδες γαιοκτήμονες, τα υπόλοιπα 32 εκατομμύρια αγροτών ανήκαν στις «κρατικές κοινότητες».

Το κοινωνικό καθεστώς που επικρατούσε στις κοινοτικές αυτές γαίες ήταν διαφορετικό από τις φεουδαρχικές σχέσεις παραγωγής: ο αγρότης από τη μια μεριά δεν είχε ιδιωτική ιδιοκτησία (καθώς η γη ήταν στη συλλογική κατοχή της κοινότητας) και νεμόταν το κομμάτι γης που του παραχωρείτο μέσω της κοινότητας. Από την άλλη μεριά, όμως, ήταν υπεύθυνος για το αποτέλεσμα της παραγωγικής του δραστηριότητας, καρπωνόταν ατομικά το αποτέλεσμα αυτής της δραστηριότητας. Οι Ναρόντικιοι θεωρούσαν ότι η μεταρρύθμιση του 1861 είχε δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για τη μετεξέλιξη της Ρωσίας προς τον σοσιαλισμό με κινητήρια δύναμη αυτές τις «λαϊκές» αγροτικές κοινότητες. Η όλη θεωρητική σύλληψη ολοκληρωνόταν με την αντίληψη ότι η περιορισμένη εσωτερική αγορά (λόγω ακριβώς της φτώχειας των λαϊκών μαζών στη Ρωσία) δυσχέραινε εξαιρετικά, ή και καθιστούσε αδύνατη, την ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία.

Ο νεαρός Λένιν του τέλους του 19^{ου} αιώνα, ανασκευάζοντας τις θεωρίες των Ναρόντικιων, συνθέτει την εικόνα μιας ήδη καπιταλιστικής ρωσικής οικονομίας και κοινωνίας, καίτοι χαμηλότερης ανάπτυξης συγκριτικά με άλλες ευρωπαϊκές δυνάμεις. Εκεί που οι Ναρόντικιοι έβλεπαν απλώς μια «λαϊκή συλλογικότητα», ο Λένιν αποκαλύπτει την επιταχυνόμενη υπαγωγή των κοινοτήτων στο εμπορικό κεφάλαιο, την προλεταριοποίηση των αγροτών. Επομένως, η πορεία προς τον σοσιαλισμό δεν μπορεί παρά να περνάει μέσα από τη *σοσιαλιστική επανάσταση*, με κινητήρια δύναμη την εργατική τάξη σε συμμαχία με τους φτωχούς αγρότες.

Θεμελιώνει τις απόψεις του χρησιμοποιώντας ένα τεράστιο βιβλιογραφικό υλικό, με παράλληλη αξιοποίηση του διαθέσιμου στατιστικού υλικού και με θεωρητικό υπόβαθρο κυρίως τους τρεις τόμους του *Κεφαλαίου* του Μαρξ, τους οποίους αξιοποιεί χρησιμοποιώντας την πρωτότυπη γερμανική έκδοση. Σχολιάζει και ανασκευάζει τα έργα όχι μόνον των Ναρόντικιων, αλλά και των ακαδημαϊκών Ρώσων μαρξιστών (των λεγόμενων «νόμιμων μαρξιστών»), όπως των διάσημων την εποχή εκείνη Πιοτρ Στρούβε (1870-1944) και Μιχαήλ Τουγκάν-Μπαράνοφσκι (1865-1919). Αντικρούοντας απόψεις που υποβιβάζουν την ανάπτυξη των εννοιών του Μαρξ σε μια αναπαραγωγή της διαλεκτικής του Χέγκελ συμπεραίνει: «ο Μαρξ υποστηρίζει καθαρά ότι η μέθοδός του είναι “διαμετρικά αντίθετη” από τη μέθοδο του Χέγκελ» (Λ.Α. τ. 1: 167). Το 1899, φυλακισμένος για την επαναστατική πολιτική του δράση ήδη από τον Δεκέμβριο του 1895, ολοκληρώνει το μνημειώδες έργο *Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία*, που κυκλοφορεί το ίδιο έτος.

Οι κύριες μεθοδολογικές καινοτομίες της ανάλυσης του Λένιν, μέχρι σήμερα επίκαιρες, είναι αφενός η ταυτόχρονη απόρριψη τόσο της *εξελικτιστικής υπόθεσης* (όλες οι χώρες θα περάσουν από τα ίδια στάδια οικονομικής εξέλιξης), όσο και της αντίστοιχης *υπόθεσης περί «υπανάπτυξης»* ή

«εξαρτημένης ανάπτυξης» (η καπιταλιστική ανάπτυξη σε ορισμένες χώρες περιορίζεται αναγκαστικά από τις μεγάλες καπιταλιστικές δυνάμεις), και *αφετέρου* η έμφαση στις πρώιμες μορφές υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο, όπως αυτό προσωποποιείται από τον «έμπορο-προαγοραστή».

Αναπτύσσοντας τις αναλύσεις του Μαρξ, ο Λένιν έδειξε ότι ο τυπικά ανεξάρτητος τεχνίτης ή αγρότης τείνει υπό όρους να μετατραπεί σε μισθωτό «με το κομμάτι», δηλαδή χάνει τον οικονομικό ρόλο του αυτοαπασχολούμενου εμπορευματοπαραγωγού: Η εξειδίκευση και διαφοροποίηση της παραγωγής και η ανάγκη να προσανατολίζεται το προϊόν σε απομακρυσμένες αγορές οδηγεί στην εξάρτηση του παραγωγού από έναν μόνο έμπορο, ο οποίος γίνεται ο *προαγοραστής* της συνολικής παραγωγής του τεχνίτη ή αγρότη. Ο προαγοραστής, επειδή ακριβώς είναι εκείνος που τοποθετεί το προϊόν στις διαφορετικές αγορές, καθορίζει τον τύπο και την ποσότητα των προϊόντων που θα παράγει ο κάθε αγρότης ή οικοτέχνης που εργάζεται για λογαριασμό του. Με τον τρόπο αυτό ουσιαστικά αποκτά τον έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας των παραγωγών, δηλαδή των μέσων παραγωγής τους. Καθλώνει τις τιμές των εμπορευμάτων που (προ)αγοράζει από τους άμεσους παραγωγούς, με αποτέλεσμα αυτοί να αμείβονται με ένα εισόδημα που στην καλύτερη περίπτωση αντιστοιχεί στον εργατικό μισθό: μια μορφή μισθού με το κομμάτι, που θα μπορούσε να συγκριθεί με το σύγχρονο φασόν.

Ταυτόχρονα, η σκιαγράφηση των κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων στη Ρωσία της εποχής επιτρέπουν στον Λένιν να εξαγάγει ένα γενικότερο, επομένως πάντοτε επίκαιρο συμπέρασμα: «Δεν υπάρχει καθόλου ζήτημα εσωτερικής αγοράς, σαν ξεχωριστό αυτοτελές ζήτημα που να τίθεται ανεξάρτητα από το ζήτημα του βαθμού ανάπτυξης του καπιταλισμού [...] Ο βαθμός ανάπτυξης της εσωτερικής αγοράς είναι ο βαθμός ανάπτυξης του καπιταλισμού σε μια χώρα» (Λ.Α. τ. 3: 59).

Παράλληλα με τον πολιτικό αγώνα ως ηγέτης του κόμματος των Μπολσεβίκων, με τον πρωταγωνιστικό ρόλο στην Επανάσταση του 1917, στον εμφύλιο και την οικοδόμηση της πρώτης σοβιετικής εξουσίας, ο Λένιν διευρύνει διαρκώς τον θεωρητικό του ορίζοντα και πολλαπλασιάζει τις θεωρητικές παρεμβάσεις του, που αποδεικνύονται καθοριστικές παράμετροι για την μπολσεβίκικη επαναστατική στρατηγική.

Το 1908-09 γράφει στη Γενεύη (όπου είχε αυτοεξοριστεί) το βιβλίο *Υλισμός και εμπειριοκριτικισμός* (που εκδίδεται το 1909), στο οποίο ασκεί πολεμική στο τρίτομο έργο *Εμπειριομονισμός* (1904-06) του μπολσεβίκου Αλεξάντρ Μπογνάνοφ (1873-1928), όπως και στο έργο του Αυστριακού φυσικού και φιλοσόφου Ερνστ Μαχ (1838-1916), συνδιαλεγόμενος κριτικά με μια μεγάλη γκάμα επιστημόνων και φιλοσόφων (Ανρί Πουανκαρέ, Πιερ Ντυέμ, Αμπέλ Ρε κ.ά.).

Την περίοδο 1914-16, ενώ μαίνεται ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και διασπάται η 2^η Σοσιαλιστική Διεθνής, ο Λένιν, παράλληλα με την έκδοση σημαντικών έργων του όπως *Ο*

ιμπεριαλισμός ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού, Η χρεοκοπία της Β' Διεθνούς, Το δικαίωμα των εθνών στην αυτοδιάθεση, κλπ., συγγράφει κριτικές σημειώσεις για ένα μεγάλο αριθμό πραγματειών φιλοσοφίας που διαβάξει, όπως η *Επιστήμη της Λογικής* και η *Ιστορία της Φιλοσοφίας* του Χέγκελ, το *Μετά τα φυσικά* του Αριστοτέλη, η μελέτη του Φόιερμπαχ για τον Λάιμπνιτς ... (Λ.Α. τ. 29).

Με τα θεωρητικά εφόδια που κατέχει, ο Λένιν ερμηνεύει την επαναστατική συγκυρία του 1917 και παρεμβαίνει σε αυτήν. Υποστηρίζει έτσι ότι κατά την πρώτη φάση της Ρώσικης Επανάστασης η παρέμβαση του ιμπεριαλισμού, ειδικότερα των υπερδυνάμεων Αγγλίας και Γαλλίας, ενίσχυσε σημαντικά τις μερίδες της αστικής τάξης της Ρωσίας που προωθούσαν ένα νέο, κοινοβουλευτικό, καθεστώς καπιταλιστικής κυριαρχίας. Όμως οι αστικές δυνάμεις αυτές έπρεπε να ανατραπούν, ώστε να μην αποτρέψουν την επερχόμενη σοσιαλιστική επανάσταση. Γράφει τον Μάρτη-Απρίλη 1917:

«Αν η επανάσταση νίκησε τόσο γρήγορα και φαινομενικά με την πρώτη επιπόλαια ματιά τόσο ριζικά, αυτό έγινε μονάχα χάρη σε μια εξαιρετικά πρωτότυπη ιστορική κατάσταση: συγχωνεύτηκαν και συγχωνεύτηκαν εξαιρετικά αρμονικά τελείως διαφορετικά ρεύματα, τελείως ετερογενή ταξικά συμφέροντα, διαμετρικά αντίθετες πολιτικές και κοινωνικές τάσεις [...] Ο ιμπεριαλιστικός πόλεμος διέσπασε την αστική τάξη της Ευρώπης και αυτό είχε σαν συνέπεια οι αγγλογάλλοι κεφαλαιοκράτες, επιδιώκοντας ιμπεριαλιστικούς σκοπούς, να γίνουν οπαδοί της Ρωσικής Επανάστασης. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα η επανάσταση να πάρει τέτοια τροπή, που κανένας δεν το περίμενε» (Λ.Α. τ. 31: 16, 239).

Την ακρίβεια και δραστικότητα της παρέμβασης του Λένιν επισήμανε εύστοχα ο Λουί Αλτουσέρ: «Εκεί ακριβώς βρίσκεται ο αναντικατάστατος χαρακτήρας των κειμένων του Λένιν: στην ανάλυση της *δομής μιας συγκυρίας*, στις *μετατοπίσεις* και στις συμπυκνώσεις των αντιφάσεων της, στην παράδοση ενότητά τους [...], την οποία πρόκειται να μετασχηματίσει, με την ισχυρή έννοια του όρου, από τον Φεβρουάριο μέχρι τον Οκτώβριο του '17, η πολιτική δράση» (*Για τον Μαρξ*, Εκτός Γραμμής, 2015: 256).

Από τη συνάντηση της επαναστατικής δυναμικής των προλεταριακών μαζών με την πολιτική στρατηγική των Μπολσεβίκων υπό την ηγεσία του Λένιν προέκυψε το πρώτο σοσιαλιστικό κράτος στην ιστορία. Οι αναλύσεις, κριτικές, και θεωρητικές αναπτύξεις του Λένιν για το κράτος, την επαναστατική τακτική και στρατηγική, τον σοσιαλισμό-κομμουνισμό, το επαναστατικό κόμμα υπήρξαν καθοριστικές για τις ιστορικές εξελίξεις της εποχής του. Αποτελούν όμως ταυτόχρονα παρακαταθήκη για το μέλλον.